

Historian julkinen käyttö

Seppo Hentilä

Poliittisen historian tuotteista on tullut kauppatavaraa, jolla on omat markkinansa. Media ohjaa suuren yleisön kiinnostusta. Miten tutkijoiden pitäisi tähän suhtautua? Mediasta ei selviä katsomalla sitä pitkin nenänvartaa, mutta yhtä huonosti käy, jos tutkijat alkavat myydä sille itseään. Myös poliittiset suhdanteet ohjaavat jopa ammattihistorioitsijoiden käymää keskustelua malliesimerkinä vapaussota-teesin restauraatio.

Maamme-laulun 150-vuotisjuhlassa Kuntähden kentällä Kukanpäivänä 13.5.1998 lausumassaan juhlarunossa "Maanosamme, maailmamme" Juice Leskinen osui kirjoitukseni "Historian julkinen käyttö" problematiikan ytimeen:

*Historia alkaa huomisesta, se luetaan lopusta alkuun.
Kun kansakunta tekee inventaariota menneisyytensä holveissa,
varastokirjanpito ei koskaan täsmää,
on tilattu sitä ja saatu tätä,
saatu enemmän kuin tilattu, on tilattu eikä ole saatu.
On pyydetty ikuista kesää ja saatu loputon syksy,
eikä yksikään sielu tiedä mihin sumussa suunnistaa.*

Juice Leskistä, aikamme terävintä käyttölyrikkkoa, ei innoita vain Maamme-laulun ensiesityksen 150-vuotismuisto, vaan hän luotailee runossaan Suomen paikkaa sellaisessa Euroopassa ja maailmassa, jossa Neuvostoliitto, kommunismia, kylmää sotaa, eikä YYA:ta enää ole, on EU-Suomi, joka liittyi Euroopan talous- ja rahaliittoon Emuun ensimmäisten joukossa – tietysti ennen Ruotsia.

Historia alkaa huomisesta, sanoo runoilija Leskinen edellä lainaamassani säkeessä. Toisin sanoen kulloinenkin nykyaika, oma aikamme, tulkitsee menneisyyttä huomisen tarpeita varten vaikuttaakseen huomisen politiikkaan. Historian tärkein vaikutuslottuvuus onkin tulevaisuus. Tätä täsmälleen ottaen tarkoitan, kun puhun historian julkisesta käytöstä.

Historialla on ollut julkista käyttöä kautta maailman sivu, kaikissa kulttuureissa ja kaikenlaisissa yhteiskunnissa. Kun historiasta 1700- ja 1800-lukujen taitteessa tuli oma erityinen akateeminen oppiaineensa, siis modernissa merkityksessä tiede, sen kättilönä oli tuon ajan Euroopan johtava aate nationalismi. Suomessa Zacharias Topelius esitti 1843 Pohjalaisen osakunnan Porthan-juhlassa kuuluisan kysymyksensä "Äger finska folket en historia?" Nimenomaan kansan historiasta oli kyse, kun Yrjö-Koskinen vuonna 1869 julkaisi ensimmäisen suomenkielisen yleisesityksen "Oppikirja Suomen kansan historiassa".

Nationalismi on konstituoinut historian tutkimusta ja muita ns. kansallisia tieteitä, kansanrunouden, kielten ja kirjallisuuden tutkimusta, mutta juuri historian kirjoituksen tehtäväksi on jäänyt sen todistaminen, että korppi onkin valkea lintu.

Esimerkkejä historian sitoutumisesta ja sitomisesta vallanpitäjien oikeina, ääritapauksessa ainoina oikeina, pitämiin totuusiin on maailma täynnä. Historioitsijat eivät itse ole mahtaneet eivätkä mahda mitään sille, miten ja mihin heidän tutkimustuloksiaan käytetään.

Kun oma oppiaineeni poliittinen historia tutkii aivan tuoreinta lähimenneisyyttä, nykyyhistoriaa, sen tutkimuskohteilla on usein elävä poliittinen yhteys nykypäivään. Tätä historian tutkimuksen aikasidonnaisuuden ongelmaa kutsutaan presentismiksi. Se on erityisesti poliittisessa historiassa riesa, mutta myös rikkaus ja suola, jos sen vain oikein oivaltaa. Presentismistä ei selvitä verhoutumalla tieteellisen objektivismin kaapuun, sen vaikutus on tunnustettava, sen kanssa on päästävä sinuiksi ja sen kanssa on opittava elämään.

Kauneimmin historian kirjoituksen presentismin ongelman on muotoillut Yrjö Blomstedt. Arvostellessaan Valvojassa 1964 Lauri Hyvämäen väitöskirjan Suomalaiset ja suurpolitiikka Blomstedt kirjoitti: "Kukin nykyhetki etsii menneisyyden peilistä omaa kuvajaisiaan."

Historiaa eivät tulkitse ja kirjoita vain ammattihistorioitsijat, eivätkä he yksi määrää historiasta käytävää julkista keskustelua. Itse asiassa historioitsijat ovat menettäneet asemiaan siitä, mitkä ne olivat esimerkiksi vielä ennen toista maailmansotaa. Sellaista historian kuvamonopolia, joka oli vuosikymmeniä Topeliuksen Maamme-kirjalla, ei voitaisi nykyään enää kuvitellakaan.

Kulttuurissamme on historian tutkimuksen ohella monia muitakin historiallisen tiedon esittämisen, välittämisen ja

argumentoinnin tasoja. Historia tunkeutuu tietoisuuteemme kulttuurisen ja poliittisen julkisuuden kautta. Symbolit, muistomerkit, juhlapäivät, näyttelyt ja museot tekevät historiasta lähes käsin kosketeltavan. Eikä historiaa ole vain niissä, sitä on tämän aamun lehdissä, päivänpoliittisessa keskustelussa, sitä on kaikkialla, kuvaannollisesti ilmassa, jota hengitämme.

"Menneisyyden kanssa koetetaan tulla toimeen"

Kun Saksan liittotasavallassa 1980-luvulla alettiin ruotia kansakunnan vaikeaa suhdetta kolmannen valtakunnan juutalaisvainoihin, julkisesta historiakeskustelusta tuli tärkeä henkis-moraalisen tilinteon foorumi. Koska olen omassa töissäni perehtynyt saksalaiseen historiakeskusteluun, ei liene yllätys, että käytän saksan kielestä suomen kieleen salakuljettamaani käsitteistöä.

Arvoitellessaan kesällä 1986 syntyneessä Historikerstreitissa eräitä konservatiivisia historioitsijoita kolmannen valtakunnan juutalaisvainojen vähättelystä filosofi Jürgen Habermas puhui "historiapoliitikasta" (Geschichtspolitik) ja "historian julkisesta käytöstä" (öffentlicher Gebrauch der Geschichte). Hänen mukaansa historiapolitiittinen tutkimus pureutuu julkisiin historiadebatteihin ja on kiinnostunut kaikesta siitä, miten "menneisyyden kanssa koetetaan tulla toimeen". Näin olen kääntänyt termi Vergangenheitsbewältigung. Mielestäni tämä on parempi käännös kuin "menneisyydenhallinta", jota joskus olen nähnyt käytettävän.

Konkreetista historiapolitiikka, tai menneisyyspolitiikka Vergangenheitspolitik, joka on Norbert Frein (1996) käyttämä termi, ovat kannanotot, päätökset ja teot, joilla menneisyyttä koetetaan tilittää ja siihen liittyviä traumoja yritetään purkaa. Laajasti ottaen menneisyyspolitiittinen tutkimus on kiinnostunut yhteiskunnan "historiakulttuurista" (Geschichtskultur). Wolfgang Hardtwigin (1990) mukaan se tarkoittaa kaikkia niitä historian esittämisen, kokemisen ja tiedostamisen muotoja, joiden kautta ihmiset voivat kohdata menneisyyden.

Saksassa natsimenneisyyden jatkuva pöyhiminen on 1980-luvulta lähtien saavuttanut miltei kansallisen itseruoskinnan asteen. Liioittelematta voidaan sanoa, että vaikean menneisyyden avoin ja rehellinen tilittäminen on ollut Länsi-Saksassa yksi demokratian juurtumisen välttämättömistä edellytyksistä. Kuta vakaampi demokratia on sitä avoimempi, keskustelempa ja kriittisempi on historiakulttuuri, ja sitä paremmin se kykenee sietämään myös erimielisyyksiä.

Kylmän sodan aikana historia mobilisoitiin osaksi kahden vastakkaisen järjestelmän ja maailmankatsomuksen välistä ideologista kilpavarustelua. Erityisen kiivas historiasota käytiin kahden Saksan kesken. Siinä taisteltiin käytännössä mm. siitä, kummalle tietyt kansalliset suurmiehet, esimerkiksi Luther, Goethe, Bismarck tai Fredrik Suuri kuuluvat.

Lähimenneisyyden kipeät muistot

Elämme parhaillaan kylmän sodan päättymisen ja kommunismin luhistumisen jälkeistä murrosvaihetta. Monia sellaisia kysymyksiä on noussut esiin, joiden esittäminen oli ennen vaikeaa tai mahdotonta tai joita ei osattu lainkaan esittää. Yhtäältä uusi tilanne on vapauttanut vanhoista sidonnaisuuksista, mutta toisaalta se vaatii uusia vastauksia siihen, millainen oikeastaan oli nyt päättynneksi julistamamme aika, olemmehan puhuneet sekä toisen maailmansodan jälkeisen ajan että kylmän sodan päättymisestä.

Historiallisen tiedon kysyntä on 1990-luvulla tavoittanut ehkäpä kaikkien aikojen korkeasuhdanteensa.

Historiantutkimus joutuu tässä tilanteessa vastaamaan kahteen suureen haasteeseen, jotka liittyvät saumattomasti yhteen: miten vaikean menneisyyden kanssa tullaan toimeen ja voisiko historiasta olla apua, kun nyky-yhteiskuntaa ja -maailmaa vaivaavia ongelmia koetetaan ratkaista?

Erityisen kipeä lähimenneisyyden muistot ovat itäisen Keski- ja Kaakkois-Euroopan maissa, jotka kommunismista vapauduttuaan alkoivat kuumeisella kiireellä pyrkiä läntisen Euroopan yhteyteen. Tulevaisuuteen suuntautuvan historian haaste on näissä maissa erityisen suuri: mikäli menneisyyden traumoja kyetään avoimella ja rehellisellä tavalla työstämään, historialla voi olla suorastaan terapeuttinen vaikutus, kun kansallisen identiteetin sirpaleita kootaan yhteen.

Historian mahdollisuuksia ei tietenkään pidä liioitella. Olipa keskustelu kuinka avointa ja rehellistä hyvänsä, voidaan perustellusti kysyä, miten pitkälle historian parempi tunteminen voi auttaa traumojen purkamisessa. Joka tapauksessa on lähdeittävä siitä, että tilinteko vie vuosikymmeniä. Siitä on edellä mainitsemani saksalainen historiakeskustelu vahvana todisteena.

Jo aivan pintapuolinen tutustuminen entisten kommunistimaiden ajankohtaiseen historiakeskusteluun osoittaa, että menneisyyspolitiikkaa harjoitetaan eri maissa kovin erilaisella intensiteetillä. Yhteistä kaikille on kääntyminen taaksepäin ja mallien etsiminen maailmansotien väliseltä ajalta, jolloin kyseisistä maista lähes kaikki ajautuivat jonkintyyppiseen yksipuoluediktatuuriin. Kun 1920- ja 1930-lukujen historiaa katsotaan stalinismin ja yli neljä vuosikymmentä kestäneen venäläismiehityksen läpi, nuo vuosikymmenet näyttävät tänään suorastaan ruusunhoitoisilta. Mutta auttaako tämä kestävä ja tulevaisuuteen suuntautuvan, demokratiaa vahvistavan historiakulttuurin rakentamista, sitä sopii kovasti epäillä.

Äärimmäinen esimerkki siitä, mitä tapahtuu, kun yhteiskunnasta puuttuu avoin, kriittinen ja erimielisyyksiä sietävä historiakulttuuri, on 1990-luvun alussa sisällissotaan ajautunut ja siihen hajonnut Jugoslavia. Serbian ja Kroatian välinen historiasota on siellä saanut suorastaan invokkaita piirteitä.

Poliittiset suhdanteet ja historiakeskustelu

Entä mihin suuntaan historiakeskustelu on mennyt Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen täällä Suomessa? Murros ei meilläkään ole kulkenut ohi jälkiä jättämättä. Monet YVA-Suomessa taustalle jääneet tai sivuun työnnetty aiheet ja asiat ovat nousseet 1990-luvun suomalaisessa historiakeskustelussa uudestaan esiin. Katseet ovat täälläkin kääntyneet taaksepäin: on vaadittu julkista arvopaluutusta erälle Moskovan välirauhansopimuksen 1944 nojalla kielletyille järjestöille, kuten suojeluskunnille, Lotta-Svärd-järjestölle, Akateemiselle Karjala-Seuralle, Isänmaalliselle kansanliikkeelle ja Aseveljiille. Niin ikään on vaadittu, että syksyllä 1944 Neuvostoliiton miehityksen varalta aseita kätkenneiden upseerien ja vuonna 1946 sotaan syyllisinä tuomittujen kahdeksan sota-ajan valtiollisen johtajamme rangaistukset mitätöitäisiin jälkikäteen.

Yllättäen historiakeskustelun polttopisteeseen on noussut myös vuoden 1918 sisällissota. Väinö Linnan romaanin Täällä Pohjantähden alla ja Jaakko Paavolaisen tasapuolisten terroritutkimusten pohjalta syntynyt konsensus, joka sisälsi myös punaisen osapuolen motiivien hyväksymisen, on murtunut. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen on jälleen uskallettu korostaa bolshevikkien ja punaisen Suomen liittoa sekä sitä, mihin Suomi olisi joutunut, jos punaiset olisivat voittaneet sisällissodan. Tähän nojautuen eräät ammattihistorioitsijat ovat viime aikoina koettaneet väen väkisin todistella, että vuoden 1918 sisällissodan ainoa oikea nimi on sittenkin vapaussota. Vapaussota-teesin restauraatio on malliesimerkki poliittiseen suhdanteeseen sitoutuneesta menneisyyspolitiikasta, tieteen kanssa sillä on kovin vähän tekemistä.

Toista maailmansotaa on Suomessa muisteltu viime vuosina innokkaasti. Sotavuosia käsittelevien kirjojen, radio- ja TV-ohjelmien, seminaarien ja juhlatilaisuuksien tulva ei ole osoittanut mitään ehtymisen merkkejä. Talvisotaahan on pidetty Suomessa aina Neuvostoliiton epäoikeutettuna aggressiona. Se oli myös YVA-Suomessa sillä tavoin "pyhä sota", että sen arvoa eivät edes kommunistit koettaneet asettaa vakavasti kyseenalaiseksi.

Jatkosodan ja varsinkin sen loppuvaiheen tulkinta on muuttunut 1990-luvun alussa selvästi. Neuvostoliiton kesäkuussa 1944 aloittaman suurhyökkäyksen pysäyttämisen Karjalan kannakselle on alettu käyttää nimitystä "torjuntavoitto". Sitä se oli minunkin mielestäni, mutta menneisyyspoliittisesti kiinnostavaa on se, että vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen jatkosota on haluttu nostaa samalle pyhälle jalustalle, jolla talvisota on ollut aina. Kaukana tästä ei ole sellainenkaan ajatus, että Suomi itse asiassa "voitti" sekä talvi- että jatkosodan. Tätä teesiä on rummutettu sellaisissa kirjoissa kuin Ja kuitenkin me voitimme – sodan muisto ja perintö, jossa kirjoittajina oli myös historian asiantuntijoita.

Sotavuosien muisteluun ovat sankoin joukoin osallistuneet myös tavalliset kansalaiset. Päivälehtien yleisönosastot ovat pullollaan tätä koskevia mielipidekirjoituksia. Ilmeisesti monet veteraanit kokevat tilanteen niin, että vasta nyt näistä asioista voi puhua vapaasti. Rintamaveteraanit ovat saaneet voimakasta sympatiaa ja arvontoa nykynuorilta, siis edustamiensa suurten ikäluokkien lapsilta. Kenraali Adolf Ehrnroothin suosio nuorten keskuudessa on minusta sinänsä ihan pikantti ja erittäin hyvin nykyaikaa kuvastava menneisyyspoliittinen ilmiö.

Suomettumisen trauma

Suomen idänsuhteiden historia YYA-aikakaudella on tietysti ajankohtaisen historiakeskustelumme ylivoimaisesti polttavin aihe, ja sitä se on vielä pitkään. Tuon ristiriitaisia tunteja herättävän aikakauden ruotiminen olisi ihan oman messunsa arvoinen. Sotien jälkeistä historiaamme koskevan keskustelun asetelmat ovat äärimmäisen ristiriitaiset. Yhtäältä Suomi selvisi kylmästä sodasta paremmin kuin yksikään toinen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin joutunut maa. Siitä ei tullut ns. kansandemokratia eli neuvostomallin mukainen kommunistinen yksipuoluediktatuuri. Päinvastoin juuri niinä vuosikymmeninä, jolloin Suomi oli Neuvostoliiton vaikutuspiirissä, se integroitiin kauppapoliittisesti länteen ja siitä tuli pohjoismainen hyvinvointivaltio, jossa elintaso on yksi maailman korkeimpia.

Toisaalta Suomi oli YYA-sopimuksen sotilaallisten artiklojen vuoksi Neuvostoliiton vaikutuspiirissä tiukemmin kuin yksikään toinen länsimaa. Suomen tapaus kelpasi lännessä malliesimerkiksi siitä, kuinka suurvalta puuttuu pienen naapurinsa sisäisiin asioihin ja tämän itsenäisyydestä tulee kauko-ohjauksista ja puolinaista. Länsi-Saksassa levisi 1960-luvulla käyttöön termi Finlandisierung, suomettuminen. Se merkitsi sananmukaisesti Suomen kaltaiseksi tulemistä. Samanlaisen kehityksen katsottiin uhkaavan myös muita länsimaita, jos ne antavat kommunistille ja Neuvostoliitolle liian paljon periksi.

Vielä kipeämpi asia meille suomalaisille on suomettumisen oma, kotikutoinen puoli. Erityisen ristiriitaisia tunteja on herättänyt presidentti Urho Kekkosen rooli. Häntä ja hänen aikakautensa muita poliittisia johtajia syytetään rähmälläänolosta Kremlin johtajien edessä ja idänsuhteiden hyväksikäytöstä omassa henkilökohtaisessa valtapelissä.

Meillä näyttää selvästi olevan paineita jonkinlaiseen YYA-kauden nationalistiseen revanssiin, siitä on jäänyt ainakin osalle suomalaisista trauma, joka vaatii käsittelyä. Sivumennen sanoen tuntuu joskus siltä, että joillekin tuo trauma on puhjennut vasta sen jälkeen kun Neuvostoliitto on mennyt mailleen. Sinänsä on huvittavaa, miten miltei maan tavaksi on tullut se, että minkä tahansa ongelman ja onnettomuuden syyksi kelpaa "brezneviläinen pysähtyneisyyden kausi".

Mistä tällainen vimma? Ilmeisesti Urho Kekkosen ylipitkä, kovaotteinen ja normaalidemokratian kannalta arveluttaviakin piirteitä saanut valtakausi vaatii antiteesinsä – eli jotenkin tähän tyyliin: koska kommunismi, Neuvostoliitto ja ryssä ovat pahoja, niiden kanssa sopuillut Kekkonenkin oli paha, perässähihtäjistä nyt puhumattakaan. Kekkosen ajan mustamaalaaminen voi olla myös yritys pyytää jälkeensä anteeksi suomettumisen syntiä, josta lännessä meitä kylmän sodan aikana arvosteltiin, jotta me nyt kelpaisimme oikeiksi eurooppalaisiksi. Tämä on outoa, koska lännessä Suomen selviytymistä kylmästä sodasta pidetään yleisesti suuressa arvossa. Miten päin se taas olikaan? Kun itään pyllistää, niin länteen kumartaa.

Suomettumiskeskustelu elää omaa elämäänsä, ja lähivuosina se vain kiihtyy. Tähän mennessähän Moskovan arkistoissa ei kukaan ole päässyt noottikriisiä pitemmälle. 1960- ja 1970-luku odottavat siellä iskemättöminä paljastajaansa. Uusia sensaatioita tulee esiin ja keskuudessamme elää entisiä KGB:n agenteja, jotka ovat itse siitä vielä onnellisen tietämättömiä. Kiinnostavinta lopultakin on keskustelu itse, ja se, mitä se kertoo meistä 1990-luvun suomalaisista ja omituisesta suhteestamme lähimenneisyyteen.

Poliittisen historian tuotteet kauppatavarana

Mediajulkisuus on nykyisin jotakin aivan muuta kuin vielä kymmenen tai viisitoista vuotta sitten. Tietyistä poliittisen historian tuotteista on tullut kauppatavaraa, jolla on omat markkinansa. Media ohjaa suuren yleisön kiinnostusta, se valikoi, ketkä pääsevät julkisuuteen ja keistä tulee suosikkeja. Miten tutkijoiden pitäisi tähän suhtautua? Mediasta ei selviä katsomalla sitä pitkin nenänvartta, mutta yhtä huonosti käy, jos tutkijat alkavat myydä sille itseään. Itse olen oppinut myös sen, että median kanssa ei pidä ryhtyä väittelemään, siinä jää aina toiseksi.

Päivittäismedia on luonnostaan tavattoman nopeateempoista ja valikoivaa. Kyse on myös siitä, että vain kyllin raflaavat väitteet ylittävät uutiskynnyksen. Asioita esitetään irrallisina, yhteyksistä piittaamatta, ja historia leimautuu julkisuudessa sensaationmetsästykseksi. Kuluttajat ovat syystäkin hämmentyneitä, kun historiatieteen nimissä kaupitellaan tieteellisinä totuuksina täysin vastakkaisia väitteitä. Tässä mielessä tohtori Juhani Suomen taannoin ehdottama "historian tuotevastuulaki", jota hän suositteli kiistakumppaninsa tohtori

Hannu Rautkallion kirjojen lukijoille, on kannattettava ehdotus. Poliittinen historia on tutkimuskohteidensa kautta joka tapauksessa suorastaan per definitionem niin monisäikeisesti osa historian julkista käyttöä, että yritys eristää ns. oikea tieteellinen historiantutkimus koko historiakulttuurin kirjosta olisi virhe.

Kirjoittaja on poliittisen historian professori Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitoksella. Kirjoitus perustuu hänen virkaanastujaisesitelmäänsä 27.5.

seppo.hentila@helsinki.fi

